

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

De Ortv Ac Progressv Artis Typographicae Dissertatio Historica

Mallinckrodt, Bernhard von

Coloniae Agrippinae, 1640

Cap. XIV. Typographorum aliquot doctrina excellentium nomenclatura.

urn:nbn:de:hbz:466:1-11780

phia perperam eum intellexerit de primis in Europa libris excusis. Si in hac auctōrum diuersimoda narratione & contradicentiā electionem institueret integrum est, Chronici Colonienſis narrata reliquis facere prætulerim; tum quod illud de Moguntinis prælis loquatur, quæ primosq; orbi libros exhibuisse, & sufficienter probatum confido, & euidentiā facti ipsa, ac rerum testimonijs satis euidetum nōscitur, tum quod admodum verisimile sit, tam salutaris artis primordia, boni ominis causa à sacris potissimum auspiciata fuisse.

CAP. XIV.

*Typographorum aliquot doctrina excellentium
Nomenclatura.*

Inter Typographos rarioris eruditionis laude præstantes, ætate primas fere aufert Aldus Manutius Romanus, qui Venetijs ante annum 1500. celeberrimam instituit Officinam, è qua plurimi egregij auctores prodierunt, isq; primus, ni fallor, est qui Græcos libros excudit. Nam qui ante illum eius generis typis vsi sunt, qui rari admodum fuerunt, ferè ad explendas lacunas, sicubi in Latinis Codicibus vna atque altera Græci sermonis vocula intercurreret, eos adhibebant: Antiquissimi enim Typographi vacua illic spacia relinquere solebant, ob Græcorum characterum defectum, Testatur autem in Epistola quadam Erasmus ante annum 1520. vix quicquam, nisi profani generis, ex Aldina Officina typis Græcanicis exiisse. Hunc eundem puto primum esse qui typos Hebraicos in hac arte adhibuerit, certè vsus illis fuit, vt ipsemet Aldus testatur in Epistola ad Conradum Cellam, & Vincentium Longium, quæ extat inter *Epistolas Philologicas Goldasti*. obiit Aldus hic anno 1516. vt Iacobus Tirinus in *Indice Auctorum* testatur. De hoc Aldo ita scribit in *Vatic. Biblioth.* Angelus Roccha pag. 412. Quos inter Aldus Pius Manutius Senior primum hac in re locum occupauit, atq; ita vt omnibus in rebus, quicquid exacti, quicquid pulchri, quicquid deniq; boni appareat, id ipsum Typographia Aldina nomine ex prouerbio nuncupari soleat. Fuit enim doctissimus, ac non minus re quam cognomine Pius, omnig; laude dignus, vt in *Typographia Aldina* fusius dictum est. Audiui enim ab iis, qui cum eo diu versati sunt, vt alias posthabeam diligentiā in Typographia præstitas, duo ad summū folia, singula quoq; hebdomada imprimi solere, cum hodie totidem fere, &c. Idē pag. 402. Aldus enim Senior publica consuluit utilitati, dum impressoria artē miro exercuit studio, vt Latinā linguā & Græcā quas optimè callebat, in pristinū splendore typis perpulchris restitueret. Nā ea re-
pestate

pestate Græca & Latina lingua maximam patiebatur iacturam. Ita ille. Memorabile est quod ibidem addit, Aldum hunc à familiâ Piâ, cui Carpotû principatus quondam subiectus fuit, in nomen suum adoptatum fuisse. Aldo iungi meretur Paulus filius, eruditione plurimis testatam publicis ingenij monumentis, patre etiam superior, qui Venetijs primum postmodum Romæ vixit, artem suam iucundissimâ Musarum alternatione ornauit & excoluit. Videri de hoc potest in sequentibus, vbi de Vaticana Typographia, Illic simul Aldus Iunior memorabitur, Paulo progenitus. Rara enim & memoranda Manutiorum felicitas est, quod ~~ut~~ olim tres continua serie Roma vidit è Curionum familia Oratores, ita simili ratione hæc gens totidem produxerit, non typographos solum excellentes, sed etiam viros doctissimos & eloquentes ad vnum omnes. Post Aldum maximè celebris fuit Robertus Stephanus Parisiensis Typographus, eruditione Aldo vel par vel superior, nec enim tantum omnis generis egregios Codices elegantissimè excudit, verum etiam ipsemet multa haud indoctè conscripsit, quæ inter facile excellit linguæ latinæ Thesaurus duobus prægrandibus Tomis anno 1545. Parisijs emissus. Gratius huius viri nomen esset, nisi impostura in Franciscum Vatablum commissa, ob quam solum vertere, vltionem præuertens, coactus fuit, existimationem suam læsisset. Huius autem in præstita Thesauri à se collecti publicatione opera æmulatione laudabili incitatus filius eius & in arte successor Henricus Stephanus, præter alia multa & diuersa, grandia postmodum tria de lingua Græcanica eiusdem tituli Volumina, infinito labore congesta, & magno doctorum plausu excepta in lucem dedit, nisi quod ministri seu adiutor sui Scapulæ fraude & deceptione minus ex illa editione sua lucri quam gloriæ collegit, adeoque sumptibus immensis ob tardiores exemplarium distractionem non satis celeriter receptis fortunarum iacturam aliquam fecit. Scripsit & præterea varia ac multa, ex quibus de ingenio & doctrina hominis iudicium fieri potest, potissimum tamen circa Græcos auctores occupatus fuit, nec temerè habuit aliquem ex coætaneis sibi in illius linguæ exacta cognitione præferendum: certè suo se calculo omnibus antepoluit, è qua re, & quod ingenio esset paulò rixosiori, multæ ipsi cum diuersis & molestæ progenitæ fuere controuersæ, interq; cæteros cum Ioanne Leunclauio nostro, æui sui & patriæ nostræ Westphalicæ insigni ornamento, Græcis Versionibus, præcipuè Xenophontis & Dionis, Turcicæq; historiz editione omnibus noto semperq; victuro, de Xenophonticâ rei equestris versione contentionem habuit publicis scriptis testatam. Vixit varia fortuna prædictus Stephanus quam partim temporis, partim moribus acceptam tulit, cumque Parisijs &

atq;

Robertus
Stephanus.Henricus
Stephanus.

Ge-

Genevæ aliquamdiu Larem tenuisset, tandem per Germaniam diu vagatus est, donec Lugdunum reuersus, cum patriæ obliuisci nesciret, fati ibidem concederet an. 1598 Homo hic Germanicæ nationi parum æquus fuit, cuius hypocauticas versiones & nescio quæ alia mordacibus diæterijs inceslere volupe habuit. Fuit eodem tempore Hieronymus Commelinus Sant-
 andræanus, itidem Gallus, eruditissimus Typographus, vt verissimè vocatur à Bucholtzero, è cuius Officina tot egregij exiere auctores, vt nemo forte sit cui hac in parte cedere debeat. Maximè autem S. Athanasij, & Ioannis Chrysoftomi Operibus edendis, tum plerisque etiam alijs veteribus è Græcia Auctoribus, à se primum euulgatis inclaruit, obiit anno proximo ante Stephanum Heidelbergæ, quo ad vltimum se contulerat. Antiquiores prædictis fuere Iudocus Badius Ascensius Belga, de quo iam dixi, Rutgerus Rescius & Ioannes Oporinus, quorum primus non tantum recens natam typographiam multum auxit (ita de illo testatur Miræus in elogijs Belgicis) sed etiam plurima ipsemet scripsit, ac tantæ eruditionis fuit, vt Erasmus in Ciceroniano ipsi Budæo, quoad Tullianæ dictionis elegantiam, prætulit, nec tamen sine fremitu Gallorum, vt ex Germani Brixij expostulatio ad Erasmus Epistola constat. Rescius autem è Dryopoli siue Mafica Leodiensis agri ad Mosam Oppido ortus, primus fuit in trilingui Gymnasio, Louanij à Buschidio Erasmi hortatu instituto, Græcæ linguæ professor, ac postmodum celebre illic typographeum aperuit, eodemque fato Ioan. Oporinus cum aliquamdiu Basileæ linguam sanctam publicè docuisset Calcographico instituto ibidem nomen dedit, de quo Boissardus in Iconibus, Pantaleon & Melchior Adamus videri possunt. De Ioanne Amorbachio è Franconico Fuldensis ditionis oppido Hamelburgo oriundo Basileensi suo tempore, id est, sub ipsa initia Impressoriæ inclarescentis, typographo celebratissimo, scribit in præm. lib. 1. de verb. mirific. Ioann. Reuchlinus fuisse illum ingenio præstantem, & miro characterum artificio nobilem, varijsq; disciplinis excultum, ac in hominum clarissimorum literaria republica clarissimum. habuit & Lugdunum Francisco rege Stephanum Doletum, qui cum Tomis Commentariorum linguæ Latinæ, alijsque scriptis iam inclaruisset, interq; cætera Ciceronianum Erasmi alio Dialogo refutasset, quo iudicio & felicitate non est huius loci expendere, tandem vitæ suæ reliquum ex eudendis potius quam componendis libris, Gesnero teste, Lugduni impendere maluit. Apud Coloniaenses patrum Auorumq; memoriâ Godfridi Hittorpij & Geruyini Calenij Lippientis doctissimorum ex ordine Senatorio virorum (prior etiam Consularu aliquot annis functus est) celebre in re typographica nomen fuit, quorum ille, inter infinita alia, de

Hieronymus
Commelinus.

Iudocus
Badius.

Ioan. Oporinus.
Ioan. Amorbachius.

Stephanus
Doletus.

Godfrid.
Hittorpius
Geruyinus
Calenius.

Petrus Quentel. Ecclesiasticis Officiis variorum ex sacra antiquitate autorum tractatus excusus dedit; alter inter cætera celeberrimum Suriij *de Virtus-Sanctorum* opus septem Tomis euulgavit. Vtrumque ætate præueterat Petrus Quentelius, cuius olim * officinam Dionysij Rickelij Carthusiani immensa tot voluminum scaturigo, & mira varietas egregie nobilitauit; quorum subinde per partes editio postmodum ab eiusdem officinæ hæredibus & successoribus reperita est. Maiorum celebre nomen, & officinæ laudem posteti, velut Geruinus Calenius, Arnoldus Quentelius, Ioan. Krepfius prælatè hucusq; conseruarunt. Mitto Eucharium Ceruicornum, aliosque, nec enim vniuersalem Nomenclaturam peragere institutum habeo. Sed & Parisijs Græcis præcipuè auctoribus in lucem proferendis magna vixere existimatione Morellij, illius linguæ peritissimi; quorum princeps, ni fallor, fuit Guilielmus, prope Caletum in Neustria natus, qui post Hadriani Turneti doctissimi viri in professorum Ordinem coopratæ abdicationem Regiæ Græcorum voluminum Bibliothecæ curam Parisijs suscepit, vt Thuanus scribit lib. Hist. 35. Antuerpiam autem Christophorus Plantinus Turonensis præ reliquis hoc artificio mirè illustrauit, qui vti fortè prædictorum aliquibus de eruditionis palma concedit, ita celebritate neminè inferior est, ac primus extitit, qui Architypographi (in calce Regiorum Bibliorum prototypographum se scribit) titulo insignitus fuit, quo honore à Philippo II, Hispaniarum Rege donatus est, cuius etiam auspicijs nitidissimis typis suis excudit immortale illud opus Regiorum Bibliorum, Arià Montano doctissimo Theologo, & linguarum plurimarum cognitione nemini sui temporis secundo, legatione regiâ editionem curante, cuius impressionis historiam in calce huius opellæ, inter alia parerga, exhibeo.

Franciscus Raphelinguus. Plantini gener fuit Franciscus Raphelinguus Flander, qui Græcæ Hebræicæque linguarum exactam Lurætiæ scientiam, Ioanne Mercero instituyente, consecutus, cum Cantabrigiæ in Anglia Græcas literas professus fuisset, ad Plantinum in Belgicam delatus correcturæ, quam vocant, prouinciam apud eum subiit, cui etiam diligentia sua & morum ingenuitate ita se probauit, vt natu maximæ filiarum nuptias mereretur: cumque ingentes apud Socerum labores in adiuuanda Bibliorum, quæ dixi, impressione sustinisset, Lugdunum Batauorum tandem secessit, Hebræicamque ibi linguam publicè docuit. Linguarum Orientalium vel ipso Scaligero teste valde peritus fuit, ac Arabicæ etiam linguæ ibidem professionem suscepit, de qua Lexicon eius posthūmum ab ipso dum viueret, summa cura confectum ibidem prodijt. Hæc de hoc homine Thuanus fere refert lib. 119. potestque de eodem

eodem videri Meursius in *Athenis Barauicis*, vti etiam Sverrius in *Belgicis*.
 Habuit idem Plantinus alterum generum Ioannem Moretum, virum haud
 vulgaris literaturæ & Officinæ dotalis in Vrbe Antverpiensi ex asse hære- *Ioannes*
 dem & successorem, quem præter librorum ingentem numerum niti- *Moretus*
 dissimis typis descriptorum amicitia, & familiaritas incomparabilis he-
 rois, & verè in Romanæ antiquitatis scientia, publicoque cultu ac illustra-
 tione Phœnicis Iusti Lipsij plurimum nobilitavit, cuius etiam scripta in-
 ter præcipua, quæ ex illa officina prodierunt, numerari iure optimo me-
 rentur. Eandem Antverpiam Belleri etiam ac Nutius hoc literario artifi- *Balibasar*
 cio non parum illustrarunt. Moreti filius Balchazar vir eruditione & pie- *Moretus*
 tate commendandus, auitæ & paternæ laudis pius æmulator antiquam
 Plantinianæ officinæ dignitatem præclare etiamnum sustinet, numero- *Belleri &*
 sa quotidie præla quadraginta & octo ad minimum operarum ministerio *Nutius.*
 exercens, nisi fortè bellicorum tumultuum passim furens, & papyriarum
 officinas, vt pleraq; alia destruens Erynnis, ad rēpus numerū hunc contraxe-
 rit. Præter elegantiam autem & varietatem lectissimorum typorum, qui-
 bus omnibus vniuersi orbis Calcographeis hoc Moreto-Plantinianum an-
 tistat, hæc insuper singularis eiusdem Officinæ gloria est, quod pieta-
 ti ferè se totam addidisse videatur, quando non vllis iam inde ab antiquo
 operibus libentius insudat, quam his quæ diuino cultui & cœlitum ho-
 nori deseruiunt: cuius generis Voluminibus, Catholicas Europæ Pro-
 uincias, atque adeo ipsas Italiam Hispaniasq; dudum repleuit. Eadem
 laus præter diuersorum locorum (Parisiens. Venet. Lugd. &c.) alias, ac ante
 omnes Pontificiam almæ vrbis in Vaticano, Colobiensibus etiam Ty-
 pographis plurimum debet Orbis Christianus, vti aliquando docebit
 Catalogus librorum Coloniae editorum, quem nonneminem meditari
 libens intelligo: de Antonio Hierato infra peculiaris erit agendi lo-
 cus. Interim cum honore & elogio nominandi veniunt, prout occur-
 runt memoriæ, Hermannus Mylius, Maternus Cholinus, Ioannes *Mylius,*
 Gymnicus, eorumque hæredes, vti & Ioannes Kinchius, Gymnici & *Cholinus,*
 Hierati dotalitio iure successor, Bernardus Gualteri, Petrus Hennin- *Gymnicus,*
 gius, omnes Senatorij Ordinis viri, rem librariam in eadem Ciuitate *Kinchius,*
 cum laude & reipublicæ bono professi. Adde Crithium, Greuenbruch *&c.*
 ac ceteros recentiores, quorum iam industria incipit efflorescere, & si
 tempora faueant, maiorum vestigia haud dubiè non segni pede sequentur.
 Habuit Auorum tempore Lutetia Michaëlem Vascolanum, cuius super- *Michael*
 sunt plura in hoc industrie genere monumeta, meminitq; eius honorificè *Vascolan.*
 Iulius *ans.*

Iulius Cæsar Scaliger in Epistola ad Ferronum (inter impressas 85. est) cum ait : *Non dubitavi committere eas fidei excellentissimi Calcographi M. Vasco-*
sani viri & diligentia insigni, & doctrina singulari, & fide incomparabili. Habuit
 eadem prædicti æqualem & supparem Simonem Colinæum, ad quem ex-
 rat Sepuluedæ Epistola Typographum doctum, & multis Voluminibus
 excusis celebrem, qui in calce *Elucidatorii Ecclesiastici Clichtovæani, Henrici*
Stephani (Pater is fuit Roberti in superioribus mihi iam dictus) se vocat
 Successorem: ac Burdigala, ante annos haud multos, alium Simonem ex-
 tulit, cui Milangij cognomen fuit, meminitq; eius Ioan: Darnalius in *consti-*
nuatione Chronici Burdigalensis; Is enim cum multis annis Collegij Guien-
 nensis siue Aquitanici rectorem magna laude egisset, postquam compul-
 sus esset illam spartam suam Patribus Soc. Iesu, quorum Collegio vnitum
 deinceps fuit, concedere, suasu suorum Typographico negotio animum
 applicuit, & Officinam quæ inter Galliarum deinceps præcipuas cense-
 ruit, instauravit, correctioni librorum, quos vberissima solertate ex illa
 procreavit, iugiter intendens: quæ laus etiam Oporino, de quo dixi, tribu-
 tur, quem nihil excudisse legimus, quod non ipsemet prius diligentissimè à
 se reuisum correxisset. Arque hanc correcturæ artem præter recensitos
 hæctenus doctissimos viros plerique etiam alij factitarunt, quorum vel fa-
 cultates non ferebant, vel voluntas & inclinatio non erat, propria institu-
 re Typographia, ideoq; alijs potius, quos cura & opera sua dignos existi-
 marent, diligentiam & eruditionem suam impendere maluerunt. Inter il-
 los autem celeberrimi fere præ alijs fuisse videntur Fridericus Sylburgius,
 Cornelius Kilianus, & Sigismundus Gelenius quorū hic apud Frobenios,
 primus apud VVechelianos, medius apud Plantinianos reuisioni edendo-
 rum præfuerunt, omnes proprijs etiam scriptis, vtriusque linguæ haud tri-
 uiali cognitione, & morum integritate clari. Quod idem de Theodoro
 Pulmanno, Antonio Gesdaliio, Victore Gifelino & Francisco Harduino,
 quos Kilianus apud Plantinum Collegas habuit, dicendum est, testante de
 illis Miræo in *Elogiis*. Nicolaum etiam Gerbelium, notij inter eruditos no-
 minis, apud Schürerium Argentinensem correctionibus operam impen-
 disse inuenio, vbi anno 1515. opusculis quibusdam Erasmi edendis & emen-
 dandis adfuit. Michaelis quoq; Ferni Mediolanensis nomen illustrant An-
 tonij Campani Aprutini Episcopi Opera anno 1495. Romæ, vt in præce-
 dentibus iam prælibaui cura eius edita. Fecit etiam hoc correctorium arti-
 ficium Ioannes Antonius Bergellanus, cuius extat de *Encomio Calcographis*
 Carmen Elegiacum, quod cum alibi, tum ad calcem supplementi Biblio-
 thecæ Gesnerianæ Antonij Verderij legitur, sed & ipse *Erasmus* apud Lo-
 uæ

Simon Co-
linæus.

Simon Mi-
langius.

De Corre-
ctoribus
typogra-
phicis.

Frid. Syl-
burgius.

Corn. Ki-
lianus.

Sigis. Ge-
lenius.

Pulman-
nus, Ges-
dalius,

Gifelinus,
Harduin-
us.

Io. Ant.
Bergella-
nus.

uanientem Typographum Theodoricum Martinū, vt Opmeerus testatur, Correctoris officio aliquamdiu functus est, idemq; artis apud Aldum Seniore[m] Venetijs fecisse Iulius Scaliger in refutatione Ciceroniani Oratione prior ei obijcit. Erasmus tamē hoc posterius negat, nec nisi proprijs scriptis suis id operæ illic impendisse asserit, cui sine dubio maior de rebus proprijs notitia fuit, quā sit æmulo & obtrektatori fides. Ante omnes aut̄ alios memorabile & suspiciendū in hoc vitæ & professionis genere esset Petri Trecij nomen, de quo Sabellicus refert, gloriari solitum *triginta Voluminum millia à se reuisa & recognita è prælijs produisse*, nisi ita intelligendus sit, vt non singulorū librorū archetypi, sed cuiusq; operis vniuersa excusa exemplaria in computationem illam veniant; alterum enim illorum verborum intellectum vniushominis ætas non admittit: Sed de his hæcenus, sciens enim vt ad Typographos reuertar, *Iuntas, Cratandros, Birckmannos*, reliquosque prætereo, quos optarem pleno aliquo de omni Typographica historia Commentario ab idoneo quopiam narratore recenseri. Infinitus enim fere illorum numerus est, qui in hac arte egregia excelluerunt, quorum vti Thomas Garzonius in Emporio suo, siue *Piazza vniuersale* præter iam relatos (*Badium, Frobenium & Iuntas*) recenset *Paulum Manutium, Valgrisum, Giolitas, Salamandram, Cieram, Missarinum, Pratum, Muschium & Imbertes*, Italos omnes. Ita longè plures illis addere poterit, qui hoc argumentum ex professo tractare voluerit, *Landrium, Rouillium, Prostium, Lugdunenses; Niuelium, Sonnios; Cramosy*. Parisienses; *Feyrabendium, Palenium, Rulandium, Egenolphum, Bassaum*, Francofurtenses: *Ludouicum König* Basileensem; *Zetznerum, Ribellium* Argentoratenses; *Vignon, Cressin, Choquet, Stoer* Geneuenses; *VVilleros, Angermarium, Nicolaum Henrici, Lyserium* Augustæ Viodel. & Monachij; *Grosios, Schureros, Selsisch, Bergeros* Lipsiæ & *VVitebergæ*; *Ioann. Blaevv, Hondium, Iansonium* Amsterdami; *Georg. Lud. Frobenium* Hamburgi, & reliquos; adeo vt vel sola illorum nomenclatura iusti Voluminis modum constituere posse videatur. Cæterum in tantum hæc imprimendi ars inualuit & dilatata est, vt priuati etiam homines proprios habuerint conductos subindè Typographos, ac peculiaria et priuata adornarint sibi præla. Nam & Henricum Stephanum constat se in quibusdam Voluminibus excusis *Hulrici Fuggeri* Typographum profiteri (fecit id in editione veterum Medicorum, quos excudit anno 1567. & nobilissimus Eques & Poëta Francus *Huldricus Huttenus* in gentilitia arce sua *Steckelbergensi* peculiarem exerceri fecit Officinam, ex qua exierunt criminosisimæ illius vi-

N

ri in

Priuatorū
typogra-
phi.

ri in VVittenbergicum Ducem Orationes anno 1520. Huc etiam referri fortassis debeat *Cortesianum prælum*, quo anno 1510. impressi sunt Pauli Cortesij libri tres de Cardinalatu per Simeonem Nicolaum Nardum Senensem in Castro Cortesio: Inter reliquas autem huius seculi Typographicas Officinas valde memorabilis est Vaticanæ Palatii Romana, de qua Roccham audire operæ pretium est in appendice Bibliothecæ Vatic. pag. 43. Quare Sixtus Quintus, inquit ille, ad præclara omnia & sane pia contendens, Typographiam Apostolicam Vaticanam magnificentissimè instituit, viris doctis undiq; conquisitis, ad Concilia generalia imprimenda, Sanctorum Patrum monumenta restituenta; Ecclesiasticosq; libros promulgandos, necnon ad Catholicam disciplinam toto terrarum Orbe propagandam: Quantum enim iactura passa sit vniuersa Theologorum Catholicorum Scholâ quantum discrimini exposita sit, optimè ipse nouit. Hinc nobilissimam Typographiam, rem quidem Pontifice, quin seipso dignam, in Vaticano instituit Dominico Basâ Veneto Typographo homine quidem nauo & industrio ac sagaci, ad Typographiam erigendam & regendam electo, qui pro huiusmodi re præstanda circiter quadraginta aureorum millia insumpsit, nullo parcens incommodo, nullique impensa. Hac præterea Typographia Apostolica Vaticana & elegantia ac varietate ingentiq; characterum copia, Latinis scilicet literis, Græcis, Hebraicis, Arabicis & seruaniâ, necnon Chartarum pulchritudine ac bonitate, atq; rebus imprimendi arti necessariis, ceteras Typographias longè antecellit, Viris eruditissimis ad exemplaria (quod caput est) recognoscenda & illustranda selectis. Id quod Typographiam ipsam reddit nobiliorem, in qua Scriptura Sacra, Concilia, Sanctorum Patrum scripta, aliorumq; Doctorum libri, tum Scholastici, tum Scripturales, omnesq; deniq; Codices ad Theologiam Catholicamq; disciplinam, historiasq; Ecclesiasticas pertinentes accurate indies imprimuntur. Et post pauca: Quare ego, cum hac mecum considero, in banc deuenio sententiam, nihil Typographiæ Vaticanæ erectione præclarius & opportunius ad Catholicam fidem defendendam excogitari potuisse. Hactenus Roccha. Non fraudandus tamen est Pius 4. laude sua, qui ante Sixtum prædictæ officinæ fundamenta iecit, quod Onuphrij Panuini in Vita illius, verbis testatum facio: Officinam libris Sanctorum Patrum accurate & integre imprimendis instituit, accito Paulo Manutio Aldi filio, viro tum in ea facultate, tum vario literarum genere claro, qui ei muneri præfuit. Eidem Palatinæ in Vaticano Typographiæ Clemens 8. Aldum Manutium Iuniorem Pauli memorati filium præfecit, postquam annis multis Bononiæ, Pisis, Romæ professorem Eloquentiæ publicum egressisset. Obijt is Romæ an. 1597. legatus Pisanæ Academiæ instruatissimum suorum octoginta millium librorum Bibliothecam.